

*В.М.
Т-83*

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Туманянц
Ануш Робертівна

УДК 343.1

Судовий контроль за законністю і обгрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства

- Спеціальність: 12.00.09 — кримінальний процес
та криміналістика; судова
експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 1998

Дисертація являє собою рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти України

Науковий керівник — Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, віце-президент АПРН України **Грошевий Юрій Михайлович**

Офіційні опоненти: Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого **Соновалова Віолетта**

Українська юридична академія

Інв. № 7566

Пр

Захис
засіданн
юридичні
(31002
З дисе
юридичної

7566
Т. 83
Судовий контроль
за законністю і орг.
1998
20.01.99
63014
99027
19.12.05
Трушаківський А.Р.
контррозв.
Тимеженко
Сорожко
Журавель.
Васильченко

наук, прокурор Хар-
ківський радник юстиції
Олександр Васильович

ових та криміноло-
гу держави і права
Національної академії

о 10.00
в Національній

Національної

7566

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Конституція України (ст. 3) проголосила, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Виходячи із цього основоположного принципу громадянського суспільства і правової держави, Основний Закон України закріпив і визначив правовий механізм забезпечення охорони названих цінностей особи, особлива роль в якому приналежить судовій владі, її органам та інститутам.

Йдеться про такі права і свободи людини, обмеження яких допускається тільки за рішенням суду (ст.ст. 29-31 Конституції України). Конституцією також передбачено, що всі рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що порушують права і свободи громадян, можуть бути оскаржені в суді (ст. 55).

В Основному Законі України закріплені нові, раніш не відомі українському конституційному праву гарантії свободи і недоторканності кожної людини, що повною мірою відповідають міжнародно-правовим стандартам, які регулюють правове становище особи, притягнутої до кримінальної відповідальності (Всезагальній Декларації прав людини (ст. 29), Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (ст.ст. 9, 12), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (ст.ст. 13, 14) та іншим міжнародним пактам, що стосуються правового становища цієї категорії громадян).

Конституція України сприйняла всі найважливіші міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини і громадянина. Тим самим одночасно з набуттям державної незалежності України підкреслено, що вона буде йти демократичним шляхом, віддаючи безумовний пріоритет захисту прав особи.

В усіх сферах правового регулювання, в тому числі й у кримінальному судочинстві, мають одержати розвиток і конкретизацію фундаментальні принципи, на яких базуються взаємовідносини між правовою державою і особою: верховенство закону, обмеженість і підзаконність державної влади, невід'ємність, непорушність та недоторканність прав і свобод особи, взаємна відповідальність держави і особи.

Ці положення набувають особливого значення для кримінально-процесуальної діяльності, оскільки вона поєднана з вторгненням в особисте життя громадян, обмеженням у випадках, передбачених законом, їх прав і свобод, застосуванням заходів процесуального примусу. Реалізація в кримінальному законодавстві принципів правової держави є органічною передумовою забезпечення прав і законних інтересів громадян, які залучаються до сфери кримінального судочинства, особливо в якості таких його учасників, як підозрювані і обвинувачені.

Національне законодавство значно розширило контрольну функцію суду за рішеннями органів досудового слідства, закріпивши в ст.ст. 236¹-236² і 236³-236⁶

799566

Кримінально-процесуального кодексу право на оскарження в суд постанов органу дізнання, слідчого, прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи і про закриття кримінальної справи.

Звідси виникає об'єктивна необхідність у вдосконаленні кримінально-процесуального механізму охорони прав, свобод і недоторканності особи, в якому вирішальна роль належала б судовій владі.

Проблеми охорони свободи і недоторканності особи в кримінальному процесі (в широкому плані) розробляли В. П. Божьєв, О. І. Гудкін, З. Д. Єнікєєв, О. С. Кобліков, З. Ф. Ковріга, В. М. Корнуков, І. Д. Перлов, І. Л. Петрухін, М. М. Полянський, В. М. Савицький, М. С. Строгович, О. О. Чувілев та ін. Перспективам розвитку судового контролю в стадії досудового слідства присвячені численні статті. Зокрема, різні аспекти контрольної діяльності суду висвітлювали С. М. Абрамян, Б. Т. Безлепкін, О. Є. Белоусов, В. Бойко, О. Д. Бойков, В. Д. Бринцев, В. М. Галузо, О. В. Ізотова, Г. М. Козирев, М. О. Колоколов, Л. І. Масленникова, В. І. Нікандров, О. Омеляненко, П. Репешко, В. І. Рохлін, О. П. Стуканов, О. І. Соколова, Л. В. Черечукіна та ін.

Разом з тим в наукових роботах розглядаються лише окремі аспекти контрольної діяльності суду і в науці поки що відсутнє комплексне дослідження багатопланової сукупності питань, що охоплюють теоретичне трактування інституту судового контролю. Зокрема, висловлені суперечливі думки щодо предмета судового контролю, кола суб'єктів, які мають право на оскарження, їх правового статусу, а також обсягу і меж судового контролю в стадії досудового слідства.

Відповідно до міжнародних пактів і в світлі Конституції України підвищується роль суду в механізмі охорони життєвих цінностей і благ особи, які зачіпаються на досудових стадіях кримінального процесу. Це означає, що судовий контроль в стадії досудового слідства носить гарантійний правоохоронний характер щодо як людини, громадянина, так і правосуддя у кримінальних справах, оскільки він покликаний усунути порушення законності і таким чином створити умови для нормального руху справи на наступних етапах судочинства. Між тим не всі перелічені явища привернули увагу дослідників, незважаючи на їх велике значення для науки і практики.

Рівною мірою актуальним є й питання про те, наскільки регламентація українського кримінально-процесуального права про судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу узгоджується з європейськими і міжнародними стандартами.

Зазначені обставини, актуальність і недостатня розробленість проблеми обумовили й вибір теми дисертаційного дослідження.

Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави» № 0186.0.099031.

Мета і задачі дослідження. Основна мета дисертації полягає в комплексному розгляді становлення і сутності судового контролю як функції судової влади, з'ясуванні його місця і значення в кримінальному судочинстві України, а також у визначенні шляхів удосконалення різних аспектів названої судової діяльності як гарантії прав, свобод, інтересів людини і громадянина.

Для досягнення поставленої мети автором вирішувалися наступні основні задачі:

— розкрити взаємозв'язок судово-контрольної діяльності та функцій судової влади;

— розробити основи концепції судового контролю на досудових стадіях кримінального судочинства;

— визначити предмет судового контролю, коло суб'єктів, які мають право на оскарження, їх правовий статус, а також обсяг і межі судового контролю в стадії досудового слідства;

— класифікувати види і форми судового контролю залежно від предмета оскарження, а також розглянути процедуру його здійснення, показати її достоїнства і недоліки;

— осмислити сутність, форму та зміст процесуальних актів, що приймаються по завершенні контрольної діяльності суду в стадії досудового слідства.

Методологія і методика дослідження. В процесі дослідження застосовувалися діалектичний метод наукового пізнання, а також окремі наукові методи: системно-структурний, історичний, порівняльно-правовий, статистичний, соціологічний, логіко-юридичний та ін.

Теоретичною основою дисертації послужили праці учених-юристів у галузі загальної теорії права, кримінального, кримінально-процесуального права. В аспекті розглядуваної проблеми були досліджені постанови Пленуму Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України, дореволюційне законодавство Російської імперії, законодавство інших держав (Росії, Молдови, Німеччини, Великої Британії, США), постанови Верховного Суду Російської Федерації, рішення Конституційного Суду Російської Федерації, проекти КПК України, РФ, Модельний Кримінальний Кодекс СНД.

Нормативною базою роботи є: Конституція України, положення Всезагальної Декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, кримінальне, кримінально-процесуальне законодавство.

Емпіричну базу роботи склали матеріали 398 скарг на постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи і про закриття кримінальної справи, а також на санкції прокурора на арешт, вивчених в судах м. Харкова і Харківської області в 1995-1997 рр., дані, одержані на підставі аналізу близько 100 постанов президії Харківського обласного суду стосовно цих питань.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому зроблено спробу розглянути питання, пов'язані з історією розвитку інституту судового

контролю, сутністю контрольної діяльності суду як функції судової влади, визначити місце судового контролю в системі процесуальних гарантій захисту прав і законних інтересів особи в світлі Конституції України, яка містить низку нових, принципових положень, а також з позиції міжнародно-правових документів у галузі прав людини.

На захист виносяться такі основні положення:

— змістом контрольної функції суду є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки застосування заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав; її послідовне здійснення — важлива гарантія правомочності застосування цих обмежень. Відзначається, що за своєю природою контрольна діяльність суду за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства є юрисдикційною та спрямована на вирішення правових конфліктів, які виникають між учасниками кримінально-процесуальної діяльності та органами, які здійснюють досудове слідство;

— на підставі аналізу основних світових моделей судового контролю пропонується механізм імплементації цих форм контролю в Кримінально-процесуальний кодекс України, який розробляється;

— судовий контроль у стадії досудового слідства включає до себе наступні моменти. По-перше, розгляд матеріалів, коли у встановленому законом порядку уповноваженими на це суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу висувається питання про обмеження конституційних прав громадян, якщо таке обмеження можливо не інакше як на підставі судового рішення (ст.ст. 29-31 Конституції України). У дисертації обґрунтовується висновок про те, що судовий контроль повинен бути поширений також на обрання таких заходів кримінально-процесуального примусу, як відсторонення обвинуваченого від посади, накладення арешту на майно, поміщення особи на стаціонарну судово-медичну чи судово-психіатричну експертизу. По-друге, розгляд скарг усіх зацікавлених учасників кримінального судочинства на рішення органу дізнання, слідчого, прокурора, коли органами попереднього розслідування, прокурором винесено рішення, яке припиняє подальший розгляд справи у суді. Пропонується, щоб у суді оскаржувалися і такі процесуальні рішення, як відмова у прийнятті заяви про вчинений злочин та постановою про закриття кримінальної справи. По-третє, у новому Кримінально-процесуальному кодексі України доцільно передбачити право зацікавлених осіб звертатися до суду і в тих випадках, коли скарга на дії слідчого прокурором не розглядається чи, за думкою цих осіб, необґрунтовано відхилена;

— з'ясовується співвідношення прокурорського нагляду та судового контролю за додержанням законів органами досудового слідства та обґрунтовується висновок про те, що контрольна функція суду обумовлена тим очевидним положенням, що прокурор, який здійснює нагляд за виконанням закону в досудовому провадженні, є учасником цього провадження. Зокрема, на це неодноразово звертав увагу Європейський суд по правах людини у конкретних справах;

— розглядаються питання підстав оскарження постанов про відмову в порушенні кримінальної справи та про закриття справи; уточнюється процесуальний порядок подачі скарги; висвітлюється думка про необхідність розширення кола осіб, які мають право на принесення скарг на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи та про закриття справи; по справах даної категорії досліджується процесуальне становище осіб, які беруть участь у судовому розгляді в порядку, передбаченому ст.ст. 236², 236⁶ КПК; аналізуються види процесуальних рішень, які приймаються судом по даній категорії справ; з'ясовуються типові судові помилки та формуються науково-практичні рекомендації, спрямовані як на доповнення норм чинного КПК, який регламентує зазначені відносини, так і на вдосконалення практики їх застосування;

— з'ясовується предмет скарги на санкцію прокурора на арешт, розглядається специфіка правовідносин у даній ситуації; намічаються межі розгляду судом інших питань, які виникають у ході перевірки правомочності дій прокурора; розкривається правовий статус осіб, які беруть участь у судовому розгляді по справах даної категорії; уточняється коло процесуальних документів, які підлягають направленню в суд; осмислюються сутність, форма та зміст процесуальних актів, які приймаються по завершенні розгляду скарги суддею; відзначається, що характерним для цього виду рішень є те, що суд має можливість обрати такий запобіжний захід, як тримання під вартою. На підставі проведеного дослідження були сформульовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінально-процесуального механізму охорони прав, свобод та недоторканності людини;

— пропонується процесуальний порядок оскарження в суд рішень про відсторонення обвинуваченого від посади, накладення арешту на майно, поміщення особи на стаціонарну судово-медичну чи судово-психіатричну експертизу, а також відмови прокурора у розгляді скарг зацікавлених осіб на дії слідчого; розглядається правовий статус особи, яка подала скаргу; досліджуються особливості судового розгляду справ даної категорії та види рішень, які приймаються після його завершення;

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що в ній досліджені основні питання судового контролю на попередньому розслідуванні як інституту судової влади. Висновки і пропозиції дисертанта можуть бути використані при розробці нового КПК, практичній діяльності суддів, пов'язаній з процедурою розгляду скарг в порядку ст.ст. 236¹-236⁶ чинного КПК.

Результати дослідження можуть бути використані при підготовці науково-практичних посібників, методичних вказівок, в навчальному процесі при вивченні відповідних розділів кримінально-процесуального права та спецкурсів.

Для поглибленого вивчення даної проблеми доцільно ввести в навчальний процес юридичних вузів і факультетів спецкурс «Судовий контроль в стадії досудового слідства».

Особистий внесок дисертанта. Наукові результати одержані дисертантом під час безпосереднього дослідження і критичного осмислення понад 190 наукових та нормативних джерел, а також на підставі узагальнення судової практики, проведе-

ного дисертантом у 1995-1997 рр. В роботі обґрунтовуються деякі теоретичні положення, а також даються практичні рекомендації щодо подальшого удосконалення законодавства в сфері судового контролю. При дослідженні одні питання поставлені автором уперше, інші — розглянуті по-новому, з врахуванням найновішого законодавства з даних питань як України, так і зарубіжних країн.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, представлена і обговорена на засіданні кафедри, схвалена нею і рекомендована до захисту.

Викладені автором пропозиції щодо доповнення, зміни та удосконалення чинного законодавства надіслані до робочої групи по розробці проєкту нового КПК України.

Висновки, що містяться в дисертації, використовуються в Національній юридичній академії України при викладанні навчальної дисципліни «Кримінальний процес», в системі підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів і працівників юстиції, а також в науково-дослідницькій роботі студентів.

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано 3 статті і 3 тези наукових доповідей та повідомлень.

Структура роботи. Загальний обсяг дисертації — 161 с. Робота складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаної літератури (191 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовуються вибір теми дисертації, її актуальність, визначаються цілі, задачі та методи дослідження, його методологічні основи, розкриваються практичне і теоретичне значення роботи, її новизна, характеризуються положення, що виносяться на захист.

Розділ перший «Сутність судового контролю за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства» складається із двох підрозділів, присвячених розгляду питань, пов'язаних з міжнародно-правовими нормами щодо ролі суду в захисті прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві, а також з контрольною функцією суду за додержанням прав людини в ході досудового слідства.

У дисертації проаналізовані найважливіші положення міжнародних актів, в яких декларуються загальнолюдські цінності та принципи прав і свобод людини, і робиться висновок про те, що судовий контроль за додержанням цих прав є найбільш дійовою формою захисту прав і свобод, а також охоронюваних законом інтересів людини і громадянина. Право на судовий захист є одним із конституційних прав людини і громадянина, але на відміну від інших прав воно слугує гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина. В цьому — його особливість і основна цінність. Судовий захист у правовій державі виступає найбільш ефективною формою забезпечення прав особи.

На підставі вивчення історії розвитку інституту судового контролю і з врахуванням зарубіжного досвіду його функціонування дисертант доходить висновку, що інститут судової перевірки законності та обґрунтованості рішень і дій органів досудового слідства є сформованим правовим інститутом, побудованим на демократичних засадах. Досвід його функціонування має досить давні традиції, перевірений багаторічною практикою і може бути запозичений при конструюванні відповідних норм нового українського кримінально-процесуального законодавства.

Уперше судовий контроль був утілений в знаменитому Habeas Corpus Act, який був прийнятий в Англії в 1679 р. і передбачав право на оскарження тримання під вартою в суд і бути вислуханим судом, котрий був вправі скасувати арешт і замінити його заставою. Аналогічні Habeas Corpus Act закони були прийняті в Шотландії (1701 р.) та Ірландії (1781 р.). Зараз подібна процедура існує в США, Німеччині, Франції та інших країнах.

Далі (за результатами дослідження основних світових моделей судового контролю) обґрунтовується авторська точка зору про механізм імплементації цих форм контролю в розроблюваний КПК. Пропонується регламентація порядку видачі ордера на арешт, а також одержання санкції на застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Сутність цих процедур полягає в тому, щоб суд, маючи у своєю розпорядженні думки обвинувачення і захисту, з врахуванням матеріалів справи, інтересів потерпілої сторони мав реальну можливість прийняти законне, обґрунтоване та справедливе рішення за наявності даних, що підтверджують факт участі особи, що підлягає арешту, в учиненні відповідного злочину.

Дисертант обґрунтовує думку про те, що в проєкті нового КПК України доцільно сконструювати норми, які стосуються одержання дозволу на застосування таких заходів кримінально-процесуального примушування, як відсторонення обвинуваченого від посади, накладення арешту на майно, поміщення особи на стаціонарну судово-медичну чи судово-психіатричну експертизу.

В науці не склалося одностайної думки щодо природи судового контролю в стадії досудового слідства. Одні учені-процесуалісти (В. В. Скитович, Б. О. Филимонов) додержуються принципу «безперервності» судового контролю, в тому числі під час досудового слідства. В цій стадії досудового слідства суд у них має вигляд своєрідного ні від кого і ні від чого незалежного «арбітра», який тільки й тим займається, що вирішує спори між сторонами обвинувачення і захисту. Погодитися з їх поглядом на сутність судового контролю не можна, оскільки діяльність суду в таких випадках зводиться до розв'язання конфліктів між різними інстанціями, що не є функцією судової влади. Другі учені-процесуалісти (Д. М. Бакаєв, В. В. Клочков, Ю. Н. Шадрін, О. П. Стуканов, О. В. Ізотова), будучи прибічниками старого, застерігають, що здійснення судом контролю в стадії попереднього розслідування не тільки паралізує слідство, перешкоджатиме боротьбі зі злочинністю, а й підрве авторитет правосуддя як самостійного виду державної діяльності, оскільки суди бу-

дуть зв'язані прийнятими ними в стадії попереднього розслідування рішеннями. І, нарешті, треті учені (М. О. Колоколов, О. М. Ларін, Л. І. Масленникова, В. І. Никандров, Г. Омеляненко) вважають, що суди за своєю природою покликані забезпечити додержання всіх законних прав, інтересів людини, особистості, громадянина. Реалізація цієї концепції в законодавстві України та інших країн СНД призвела до того, що поступово склався міжгалузевий інститут судового контролю, різновидом якого є судовий контроль в кримінальному процесі за діями органів дізнання, досудового слідства, прокурора на досудових стадіях кримінального судочинства.

У правовій державі на суд, крім здійснення функцій правосуддя, покладається обов'язок розв'язувати конфлікти, що виникають в різних сферах громадського життя. Тому суд виступає гарантом додержання державою прав і свобод людини. Конституція України гарантує широку систему правового захисту від будь-яких дій або бездіяльності адміністративних органів управління; створений реальний механізм відповідальності держави перед людиною, здійснення нею обов'язків по забезпеченню прав і свобод особи. В роботі підкреслюється, що право на звернення в суд немає винятків, тобто всі рішення, дії або бездіяльність органів державного управління в будь-яких формах можуть бути перевірені органами правосуддя: Конституційним Судом України — в разі порушення конституційних прав громадян законодавцем; загальними судами — в разі порушення цих прав виконавчою владою.

В сфері кримінального судочинства суд відповідно до ст. 124 Основного Закону України здійснює функцію правосуддя. Разом з тим Конституція України (ст.ст. 29-31) покладає на суд повноваження щодо дачі санкції на арешт, проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, а також прослуховування телефонних розмов, контролювання телеграфної та іншої кореспонденції. Чинне кримінально-процесуальне законодавство (ст.ст. 236¹, 236³, 236⁶ КПК) передбачає право на оскарження в суд постанов органів дізнання, слідчого, прокурора про відмову у порушенні кримінальної справи, про закриття справи, а також санкції прокурора на арешт. У зв'язку з цим суди України щорічно розглядають близько 6 тис. матеріалів. Звичайно кожна третя скарга задовольняється.

◀ Аналіз понять правосуддя, які є в юридичній літературі, незважаючи на деякі їх відмінності, дозволяє зробити висновок про те, що функція правосуддя характеризується наступними ознаками: 1) це діяльність, яка здійснюється судом у спеціальній процесуальній формі; 2) вона пов'язана з розглядом у судових засіданнях кримінальних і цивільних справ; 3) у сфері кримінального судочинства з нею пов'язане вирішення основного питання справи — про винність або невинність особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Розглядаючи з цих позицій діяльність суду щодо здійснення контролю за рішеннями органів досудового слідства, здобувач доходить висновку про те, що є всі підстави говорити й про іншу функцію, а саме: про контрольну функцію суду в кримінальному судочинстві. ▶

У дисертації наводиться авторське визначення поняття судового контролю, згідно з яким змістом контрольної функції суду є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки застосування заходів кримінально-процесуального примушування, пов'язаних з обмеженням цих прав; її послідовне здійснення — важлива гарантія правомірності застосування цих обмежень. Обґрунтовується виділення наступних ознак, які характеризують контрольну функцію суду: 1) в ході здійснення цієї діяльності не вирішується питання про винність або невинність особи, яка притягується до кримінальної відповідальності; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примушування, які обмежують конституційний принцип недоторканності особи; 3) суд здійснює перевірку рішень органів досудового слідства, пов'язаних із закінченням провадження у справі в цілому в досудових стадіях процесу.

Розвиваючи співвідношення судового контролю і прокурорського нагляду за додержанням законів на досудових етапах кримінального судочинства, дисертант підкреслює, що правова природа судового контролю за досудовим слідством істотно відрізняється від прокурорського нагляду в цій стадії кримінального процесу.

Прокурор є учасником досудового слідства. Суд, на відміну від прокурора і слідчого, не є представником органу обвинувачення, він також не представляє сторону захисту. Дана обставина припускає неупередженість і незалежність суду. Тому всі процесуальні рішення, які в тій чи іншій мірі обмежують права громадян, мають обов'язково або санкціонуватися судом, або оскаржуватися в суд. Тим самим створюються гарантії законності та обґрунтованості рішень, що приймаються ним.

Позбавлені достатньої аргументації доводи прокурорських працівників відносно того, що внаслідок невірної оцінки матеріалів справи на волі опинилися небезпечні злочинці, які, скориставшись рішенням суду про звільнення з-під варти, сховалися від слідства, в результаті чого кримінальні справи щодо них були призупинені. Практика свідчить, що органи прокуратури не взмозі належним чином забезпечити вимоги закону при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, кожна третя скарга заарештованого на санкцію прокурора на арешт задовольняється судами. З числа звільнених судами з-під варти в порядку ст.ст. 236¹, 236⁴ КПК у 1997 р. сховалося від слідства 2,2%. Тим часом в судах з кожним роком скупчується все більше кримінальних справ, провадження за якими припинено в зв'язку з розшуком обвинувачених з тієї причини, що органи прокуратури безпідставно не застосували до них запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. На користь того, що суди, здійснюючи судовий контроль за законністю і обґрунтованістю арешту, приймають законні, обґрунтовані та, що немаловажно, справедливі рішення, свідчить й те, що в 1997 р. у касаційному порядку по Харківській області опротестована лише кожна 19 постановва судді про зміну запобіжного заходу щодо обвинуваченого. Таким чином, підтверджується та обставина, що нині існуючий інститут обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, потребує серйозного вдосконалення.

Розділ другий «Кримінально-процесуальна характеристика судового розгляду скарг на санкцію прокурора на арешт» містить чотири підрозділи, в яких досліджуються предмет доказування (перевірки) по скаргах на санкцію прокурора на арешт, процесуальне становище осіб, які беруть участь в судовому розгляді скарг даної категорії, процесуальний порядок оскарження в суд санкції на арешт, а також форма і зміст процесуальних актів, які приймаються після закінчення розгляду скарги суддею.

На практиці найбільш поширеним є оскарження в суд санкції прокурора на арешт, де інструментарієм, що приводить в дію інститут судового контролю, слугує скарга громадянина на незаконність або необґрунтованість рішення про арешт. У дисертації цьому питанню приділено особливу увагу.

В результаті аналізу норм чинного закону і дослідження значного масиву конкретних ситуацій поточної правозастосовчої практики здобувач формулює власні законодавчі пропозиції, що виносяться на захист.

Вирішуючи питання, пов'язані з предметом доказування (перевірки) по скаргах на санкцію прокурора на арешт, дисертант зазначає, що аналіз чинного кримінально-процесуального законодавства в частині, що регулює визначення процесуальних і фактичних підстав для прийняття процесуальних рішень, дозволяє дійти висновку, що в принципі можна говорити про предмет доказування при прийнятті певних процесуальних рішень, наприклад, постанови про обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Проте в цьому контексті виникає питання: чи можна говорити про предмет доказування щодо скарг, наприклад, на санкцію прокурора на арешт? Дисертант вважає, що тут все ж коректніше говорити про предмет перевірки, бо саме суд перевіряє правильність обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, а не встановлює нові обставини в даному конкретному випадку обрання такого запобіжного заходу.

Вноситься пропозиція щодо розширення кола суб'єктів, які мають право подати в суд скаргу на рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Обґрунтовується думка про необхідність наділення правом подачі подібної скарги обвинуваченого, підозрюваного, в тому числі осіб, щодо яких запобіжний захід обраний, але ще не виконаний (зокрема, коли така особа ховається), а також захисників та законних представників. Інші особи такого права не мають.

Пропонується закріпити в кримінально-процесуальному законодавстві правило, згідно з яким судова перевірка законності і обґрунтованості арешту у відсутності особи, яка тримається під вартою, допускається лише у виняткових випадках, коли ця особа заявляє клопотання про розгляд скарги за її відсутності, або за власною ініціативою відмовляється від участі в засіданні, або під час судового засідання перебуває на стаціонарній психіатричній експертизі, але в цьому разі обов'язковою є участь захисника.

Досліджуючи питання, пов'язані з участю захисника у судовому розгляді скарги на санкцію прокурора на арешт, дисертант визначає, що коли разом зі скаргою

заявляється клопотання про участь захисника, який раніш не брав участі під час слідства, то мають бути вжиті заходи щодо забезпечення обвинуваченого захисником, навіть якщо доведеться відкласти розгляд скарги. Обвинувачений у будь-який час може реалізувати своє право скористуватися послугами адвоката.

На практиці виникає питання: хто повинен подавати захиснику матеріали, які надсилаються до суду на підтвердження законності і обґрунтованості застосування тримання під вартою як запобіжного заходу — слідчий чи суддя? В роботі аналізуються положення ст. 48 КПК в частині наділення захисника правом знайомитися з матеріалами, які обґрунтовують обрання запобіжного заходу, а також ст. 236⁴ КПК, яка передбачає процедуру судової перевірки законності і обґрунтованості арешту, і робиться однозначний висновок про те, що оскільки закон не згадує про право захисника знайомитися з матеріалами, які надійшли до суду від слідчого чи прокурора, то захисник міг би скористатися своїм правом, звернувшись до слідчого.

Обґрунтовуються судження про те, що в разі оскарження в суд санкції прокурора на арешт особою, яка тримається під вартою, його захисником чи законним представником в обов'язковому порядку слід повідомляти про це потерпілого і враховувати думку останнього при розгляді скарги в судовому засіданні. До обов'язків органу досудового слідства і суду необхідно включити повідомлення потерпілого про зміну запобіжного заходу щодо особи, яка тримається під вартою.

Про недосконалість існуючої регламентації судового контролю в стадії досудового слідства можуть свідчити такі типові помилки, виявлені в результаті узагальнення судової практики по даній категорії справ: а) прийняття скарг від осіб, які не мають право на оскарження (6% від числа вивчених скарг); б) порушення строків розгляду скарг (10%); в) спрощенство при розгляді скарг: не ведеться протокол судового засідання, учасникам процесу не роз'яснюються їх права і обов'язки та ін. (3%); г) нерідко судді, виходячи за межі дослідження матеріалів справи, дають оцінку зібраним доказам і діям обвинуваченого, виходячи із критеріїв не законності і обґрунтованості, а доцільності, що призводить до прийняття неправильних рішень (4%); д) прокурори не додержуються строків подання необхідних матеріалів до суду (3%); е) необхідні матеріали надсилаються в суд нерідко не в повторному обсязі (2,3%); є) по більшості справ даної категорії прокурори ухиляються від участі в судових засіданнях (4,3%) та ін.

Дисертант зазначає, що введенням правила про підсудність скарг на санкцію прокурора на арешт судом за місцем знаходження тримання під вартою забезпечувалися б: а) участь заарештованого у розгляді скарги; б) розгляд скарги у встановлені законом строки; в) можливість передбачити спеціалізацію судей шляхом уведення штатної одиниці в судах.

В роботі обґрунтовується позиція про доцільність розгляду скарг даної категорії в закритому судовому засіданні. Підкреслюється, що хоча в судовому засіданні й не вирішуються питання про винність і цей розгляд проводиться судом, проте він

здійснюється в рамках досудового слідства, що потребує додержання таємниці слідства, щоб не було заподіяно шкоди інтересам правосуддя.

Критичній оцінці піддається п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 вересня 1994 р. № 10 «Про деякі питання, що виникають при застосуванні судом законодавства, яке передбачає оскарження до суду санкції прокурора на арешт», із якого випливає, що особи, зазначені в ст. 236³ КПК, мають право оскаржити санкцію прокурора на арешт у будь-який момент розслідування справи до надіслання її прокурору з обвинувальним висновком (ст. 120 КПК). У зв'язку з цим в роботі аналізується така ситуація: що роботи зі скаргою, якщо вона надійшла в той самий п'ятиденний строк, протягом якого прокурор або його заступник повинен прийняти одно із рішень, передбачених ст. 229 КПК? Відповідно до п. 8 ст. 228 КПК прокурор зобов'язаний перевірити, чи правильно обраний запобіжний захід, а на підставі ч. 2 ст. 229 КПК прокурор має право змінити запобіжний захід. Крім того, згідно з п. 7 ст. 242 КПК суддя одноособово або суд в розпорядчому засіданні при відданні обвинуваченого до суду зобов'язаний з'ясувати, чи правильно обраний запобіжний захід щодо обвинуваченого. Отже, якщо прокурор відхилив скаргу і затвердив обвинувальний висновок, то поставлене питання в будь-якому випадку розглядатиметься суддею при відданні обвинуваченого до суду. І лише тоді, коли прокурор повертає справу органу дізнання або слідчому зі своїми письмовими вказівками для проведення додаткового розслідування (п. 2 ст. 229 КПК), останній зобов'язаний негайно надіслати справу до суду для перевірки законності і обґрунтованості арешту, якщо сам прокурор не знайшов можливості змінити запобіжний захід.

У дисертації докладно розглянуті вимоги, як ставляться до рішень органів розслідування як об'єкта судової перевірки, якими, за думкою дисертанта, є законність, обґрунтованість, вмотивованість, своєчасність, правильність, визначеність, грамотність, логічність, культура оформлення. Їх сукупність в узагальненому вигляді проявляється у змісті законності і обґрунтованості. Проте дисертант не повністю поділяє поширену думку про те, що вмотивованість є одним із елементів обґрунтованості. Навіть в етимологічному, а не тільки в юридичному значенні зазначені поняття збігаються не повністю. Якщо підстави є фактичною базою, виходячи з якої приймаються рішення, то мотиви — це спонукальні причини відповідного рішення. Мабуть, тому законодавець у деяких випадках прямо розділяє розглядувані поняття. Так, відповідно до ст. 106 КПК протокол затримання особи за підозрою у вчиненні злочину повинен містити, крім підстав, також посилання на мотиви затримання. Причому тут явно маються на увазі саме фактичні дані, котрі вказують як на обставини, що можуть слугувати законними підставами затримання особи, так і на наявність спонукальних мотивів її затримання, тобто можливість схватитися, перешкодити встановленню істини тощо. Саме це дозволяє вказувати на взаємозв'язаність понять обґрунтованості і вмотивованості щодо процесуального рішення.

В роботі осмислюються сутність, форма та зміст процесуальних актів, що приймаються після закінчення розгляду скарги суддею. Звертається увага, що характер-

ними для даного виду рішень є те, що суд має право у своєму рішенні констатувати тільки правомірність або неправомірність обрання такого запобіжного заходу, як тримання під вартою.

Відзначається, що постанова судді, яка виноситься після закінчення розгляду скарги, повинна включати до себе: 1) підстави застосування запобіжних заходів і обрання як запобіжного заходу тримання під вартою, із наявності яких виходив слідчий, орган дізнання чи прокурор; 2) сутність і доводи скарги, а також пояснення учасників процесу, якщо доводи скарги доповнюються або видозмінюються ними; 3) вмотивований аналіз доводів скарги і відповідність або невідповідність їх матеріалам скарги; 4) рішення судді за скаргою.

Розділ третій «Судовий розгляд скарг на постанови прокурора, слідчого, органу дізнання» складається з двох підрозділів, в яких розглядаються такі спірні питання підстав оскарження постанов про відмову в порушенні кримінальної справи і про закриття кримінальної справи; правовий статус осіб, які беруть участь в судовому розгляді по справах даної категорії; предмет і межі оскарження; види процесуальних рішень, які приймаються судом після закінчення розгляду скарг, а також питання вдосконалення кримінально-процесуальної процедури розгляду скарг на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи і про закриття кримінальної справи.

Обґрунтовуються положення про те, що передбачений в КПК порядок оскарження постанови органу дізнання, слідчого, прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи є недосконалим. Наприклад, в законі не конкретизовано коло осіб, які мають право на оскарження. Розглядаючи ці питання, дисертант доходить висновку, що скарга на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи і про закриття кримінальної справи може бути подана особами, від яких надійшла заява чи повідомлення про вчинений злочин (тут маються на увазі як фізичні, так і юридичні особи), а також особами, щодо яких ставилося питання про притягнення їх до відповідальності.

Дисертант вважає за доцільне скоротити строк розгляду в судах скарг, які надходять від громадян і юридичних осіб, на рішення прокурора, слідчого, органу дізнання.

Здобувач приєднується до пропозиції авторів проекту нового КПК України щодо необхідності позбавити суддю права на порушення скарги на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи. Так, суддя, задовольнивши скаргу на постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, скасовує постанову і повертає матеріали для проведення додаткової перевірки, оскільки повноваження на порушення кримінальної справи судовій владі не притаманні.

Дисертант гадає, що немає необхідності надавати судам право при здійсненні судово-контрольних дій не обмежуватися перевіркою окремих процесуальних моментів, а висловлювати свою думку щодо фактичної сторони справи, коли суд дійде висновку, що органом попереднього розслідування прийнято явно помилкове рішення, або коли саме цей аспект піддається сумніву в скарзі зацікавленої особи, тобто надавати суду в рамках контролю в стадії досудового слідства право скасовувати будь-

яке незаконне рішення органу дізнання, слідчого або прокурора. Наділення суду подібними повноваженнями суперечило б загальним принципам кримінального процесу і обтяжувало б становище особи, щодо якої закрито кримінальну справу.

У висновках роботи сформульовані пропозиції дисертанта щодо вдосконалення норм чинного КПК і конструювання норм нового КПК України, які стосуються інституту судової перевірки законності і обґрунтованості рішень органів досудового слідства, зокрема, припускають: зміну строків оскарження і самого розгляду скарг в порядку ст.ст. 236¹-236⁶ КПК; можливість розгляду зазначених скарг в судах за місцем знаходження міст тримання під вартою; розширення кола суб'єктів оскарження за рахунок включення до їх числа осіб, щодо яких запобіжний захід обраний, але ще не виконаний; регламентацію порядку одержання дозволу суду на арешт, а також одержання санкції на застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та ін.

За темою дисертації автором опубліковані такі роботи:

1. Туманянц А. Р. Спорные вопросы процессуальных процедур судебного контроля за правомěrностью решений органов предварительного расследования // Проблемы развития юридической науки и практики в условиях формирования правовой системы Украины: Сб. научных трудов. -Харьков: Нац. юрид. академия Украины, 1996. -С. 129-135.

2. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у кримінальному судочинстві // Вісник Академії правових наук України. -Харків, 1997. -№ 3 (10). -С. 139-143.

3. Туманянц А. Р. Процессуальное положение лиц, принимающих участие в судебном разбирательстве, проводимом в порядке ст. 236¹⁻⁶ УПК Украины // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение эффективности правоприменительной деятельности: Сб. научных трудов. -Харьков: Нац. юрид. академия Украины, 1997. -С. 179-184.

4. Туманянц А. Р. Процессуальные вопросы судебного контроля законности применения заключения под стражу // Законодательство Украины: состояние, проблемы, перспективы: Краткие тезисы докладов и научных сообщений межрегиональной научной конференции молодых ученых и соискателей. -Харьков: Укр. гос. юрид. академия, 1994. -С. 103-104.

5. Туманянц А. Р. Проблемы судебного контроля за законностью и обоснованностью дачи санкции на арест // Актуальные проблемы становления государственности в Украине: Краткие тезисы докладов и научных сообщений межрегиональной научной конференции молодых ученых и соискателей. -Харьков: Укр. гос. юрид. академия, 1995. -С. 43-44.

6. Туманянц А. Р. Контрольные функции суда в уголовном судопроизводстве // Становление правовой системы демократичної України та юридична наука: Короткі тези доповідей та наукових повідомлень міжрегіональної наукової конференції вечних та здобувачів. -Харків: Нац. юрид. академия Украины, 1998. -С. 45-46.

Туманянц А. Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1998.

У дисертації визначена сукупність найбільш значущих теоретичних положень, які відображають сучасний стан інституту перевірки судом законності і обґрунтованості процесуальних рішень органів досудового слідства, і розроблені практичні рекомендації щодо його вдосконалення в умовах формування правової держави. Визначені сутність контрольної діяльності суду як функції судової влади, місце судового контролю в системі процесуальних гарантій захисту прав і законних інтересів особи в світлі Конституції України, яка містить низку нових, принципових положень, а також міжнародно-правових документів в галузі прав людини. Розроблені концепції судового контролю на досудових стадіях кримінального судочинства; визначені предмет судового контролю, коло суб'єктів, які мають право на оскарження, їх правовий статус, а також обсяг і межі судового контролю в стадії досудового слідства; класифіковані види і форми судового контролю залежно від предмета оскарження, розглянута процедура його здійснення, показані її достоїнства та недоліки.

Сформульовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, яке регулює контрольну діяльність суду.

Ключові слова: судовий контроль, оскарження, процедура, судова влада, перевірка.

Туманянц А. Р. Судебный контроль за законностью и обоснованностью процессуальных решений органов досудебного следствия. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 1998.

В диссертации определена совокупность наиболее значимых теоретических положений, отражающих современное состояние института проверки судом законности и обоснованности процессуальных решений органов досудебного следствия, и разработаны практические рекомендации по его совершенствованию в условиях формирования правового государства.

Определены сущность контрольной деятельности суда как функции судебной власти, место судебного контроля в системе процессуальных гарантий защиты прав и законных интересов личности в свете Конституции Украины, содержащей ряд новых, принципиальных положений, а также международно-правовых документов в области прав человека. Разработаны основы концепции судебного контроля на досудеб-

ных стадиях уголовного судопроизводства; определены предмет судебного контроля, круг субъектов, имеющих право на обжалование, их правовой статус, а также объем и пределы судебного контроля в стадии досудебного следствия; классифицированы виды и формы судебного контроля в зависимости от предмета обжалования, рассмотрена процедура его осуществления, показаны ее достоинства и недостатки.

Сформулированы предложения, направленные на совершенствование уголовно-процессуального законодательства, регулирующего контрольную деятельность суда.

Ключевые слова: судебный контроль, обжалование, процедура, судебная власть, проверка.

Tumanyants A. R. Legal control for legality and groundness of prejudicial inquiry bodies process decisions. A manuscript.

The thesis for a candidate's of law degree, speciality 12.00.09 — criminal procedure and criminalistics: legal expertise. National law academy of Ukraine named after Yaroslav the wise Mudry, Kharkiv, 1998.

The author defines the combination of the most important theoretical issues, which reflect the modern condition of the institute of inspection of legality and grounds for procedure decisions of pre-court investigation by the court, and develops practical recommendations as far improvement of it in conditions of formation of law-governed state.

The essence of court legal control activities as function of judicial power, the plage of legal control in the system of process guarantees of right defence and legal interests of a person from the point of view of Ukrainian Constitution, which contains a number of new, principal thesis have been defined, as well as from the point of view of international documents in the field of human rights. Basic concepts of legal control at the prejudicial stage of criminal legal. Procedure have been worked out; the subject of legal control, circle of individuals with the right to appeal and their legal status have been defined, as well as volume and limits of legal control at the prejudicial stage of inquiry; different forms of legal control, depending on the subject of appeal have been classified and the procedure of its accomplishment has been examined with its advantages and disadvantages.

Several propositions, aimed at the improvement of criminal legislation, which regulates court control activity, have been formulated.

The key words: legal control, appeal, procedure, judicial power, inspection.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук,
доцент *В. М. Хотенець*

Підписано до друку 12.11.98. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Віддруковано на ризографі. Ум.-друк. арк. 16 Обл.-вид. арк. 1.
Тираж 100 прим. Зам № 425.

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
310024, Харків, вул. Пушкінська, 77